

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BARQAROR RAQOBAT
USTUNLIKLARINI SHAKLLANTIRISH ASOSIDA STRATEGIK BOSHQARUVNI
TAKOMILLASHTIRISH

Ismailova Nilufar Sabitdjanovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar"

kafedrası mudiri, i.f.n., professor Email: ismailovanilufar797@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezis oliy ta'lim muassasalarida (OTM) strategik boshqaruvni takomillashtirishning nazariy-kontseptual asoslarini barqaror raqobat ustunligini shakllantirish prizmasida yoritadi. Tadqiqot 2012–2022 yillarda Scopus va Web of Science bazalarida indekslangan ilmiy ishlarga tayangan holda narrativ adabiyotlar sharhi asosida olib borildi. Tezisdan OTMlarda raqobatning kuchayish sabablari (globalizatsiya, bozorlashtirish, moliyalashtirish qisqarishi, reytinglar va akkreditatsiya talablari) hamda raqobatning ko'p darajali (ichki–tashqi; milliy–global) tabiatiga urg'u beriladi. Tahlil natijasida "raqobat → raqobatbardoshlik → barqaror raqobat ustunligi" zanjiri OTM strategik boshqaruvining mantiqiy yadrosi sifatida umumlashtirildi. Barqaror ustunlikning asosiy manbai sifatida taqlid qilib bo'lmaydigan ichki resurslar, xususan intellektual kapital, bilim boshqaruvi, innovatsion qobiliyat va strategik rahbarlik kompetensiyalari ajratib ko'rsatildi. Rivojlanayotgan mamlakatlar (jumladan Markaziy Osiyo) kontekstida raqobatni faqat reyting va metrikalar orqali boshqarish salbiy oqibatlarni kuchaytirishi mumkinligi asoslanib, sifat, innovatsiya va ijtimoiy ta'sirni muvozanatlashtiruvchi strategiyalar taklif etildi.

Kalit so'zlar: strategik boshqaruv; barqaror raqobat ustunligi; OTM; raqobat; raqobatbardoshlik; intellektual kapital; narrativ sharh.

KIRISH

So'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari (OTM) faoliyati tubdan o'zgarib, ular an'anaviy ta'lim va ilmiy-tadqiqot markazlaridan ko'ra tobora ko'proq strategik boshqaruvga ehtiyoj sezayotgan murakkab tashkilotlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Globalizatsiya jarayonlarining chuqurlashuvi, bilim iqtisodiyotining ustuvorlik kasb etishi, xalqaro reyting va akkreditatsiya tizimlarining kengayishi, shuningdek davlat moliyalashtirishining nisbatan qisqarishi OTMlarni talabalar, akademik kadrlar, grantlar va institutsional obro'-e'tibor uchun doimiy raqobat muhitiga olib kirdi. Natijada oliy ta'lim sohasi nisbatan yopiq va barqaror tizimdan ochiq, dinamik hamda raqobatga asoslangan makonga aylandi.

Raqobat muhitining kuchayishi OTMlar oldiga strategik boshqaruvga nisbatan yangi talablarni qo'ymoqda. Endilikda muassasalar faqat qisqa muddatli samaradorlik yoki reytinglarda yuqori o'rinlarni egallash bilan cheklanib qolmay, balki uzoq muddatli istiqbolda o'z mavqeini saqlab qolish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirishga intilmoqda. Shu jihatdan, raqobatning o'zi emas, balki raqobat natijasida qanday strategik ustunliklar yaratilayotgani muhim ahamiyat kasb etadi. Vaqtinchalik va tez taqlid qilinadigan ustunliklar OTM uchun barqaror rivojlanishni

ta'minlay olmas ekan, ichki salohiyat va taqlid qilib bo'lmaydigan resurslarga asoslangan ustunliklar strategik boshqaruvning markaziy kategoriyasiga aylanmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda oliy ta'limdagi raqobat, raqobatbardoshlik va barqaror raqobat ustunligi tushunchalari bo'yicha tadqiqotlar sezilarli darajada kengaygan bo'lsa-da, ushbu kategoriyalar ko'pincha alohida-alohida tahlil qilinadi. Natijada ularning o'zaro mantiqiy bog'liqligi, ayniqsa strategik boshqaruv tizimidagi yaxlit roli yetarli darajada umumlashtirilmay qolmoqda. Ko'plab ishlarda raqobat reytinglar, marketing yoki moliyaviy ko'rsatkichlar orqali baholansa, barqaror ustunlikni shakllantiruvchi ichki mexanizmlar — intellektual kapital, bilim boshqaruvi va rahbarlik kompetensiyalari — ikkinchi darajaga surilib kelinadi.

Mazkur tezis ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, oliy ta'lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirishni barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirish bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqadi. Tadqiqot 2012–2022 yillar oralig'ida Scopus va Web of Science bazalarida indekslangan ilmiy manbalar asosida narrativ adabiyotlar sharhi metodologiyasiga tayangan holda amalga oshirildi. Ushbu yondashuv mavzuning asosiy nazariy g'oyalari va kontseptual yo'nalishlarini mantiqiy sintez qilish imkonini beradi.

Tezising asosiy maqsadi — OTMlarda raqobat, raqobatbardoshlik va barqaror raqobat ustunligi o'rtasidagi bog'liqlikni tizimli tarzda ochib berish hamda ushbu bog'lanishlar asosida strategik boshqaruvni takomillashtirish uchun nazariy asoslarni umumlashtirishdan iborat. Mazkur yondashuv rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan O'zbekiston va Markaziy Osiyo sharoitida oliy ta'lim muassasalarining raqobat muhitida barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya. Tadqiqot empirik/ekonometrik tahlilsiz, faqat nazariy-kontseptual asosda bajarildi. Asosiy usul — narrativ adabiyotlar sharhi: 2012–2022 yillarda Scopus/WoSda chop etilgan ilmiy manbalar g'oyalari mantiqiy umumlashtirildi va kontseptual bog'lanishlar ishlab chiqildi.

Adabiyotlar tahlili quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. OTMdagi raqobat ko'p qirrali:

- ichki (ilmiy mahsuldorlik, kadrlar raqobati, boshqaruv qarorlari) va
- tashqi (davlat siyosati, moliyalashtirish, akkreditatsiya, reytinglar, global bozor)

omillar birikmasida shakllanadi.

2. Raqobatning ikki tomonlama ta'siri mavjud:

- ijobiy: innovatsiya, sifat, moslashuvchanlik va samaradorlikni rag'batlantiradi;
- salbiy: metrikalarga qaramlik, tengsizlik, stress va ta'limning ijtimoiy missiyasini

cheklash xavfini oshiradi.

3. Strategik boshqaruv logikasi sifatida "raqobat → raqobatbardoshlik → barqaror raqobat ustunligi" zanjiri umumlashtiriladi.

- Raqobatbardoshlik ko'proq tashqi natijalar (brend, reyting, talabalar oqimi) bilan ifodalanadi;

- Barqaror ustunlik esa ichki, taqlid qilib bo'lmaydigan resurslar va qobiliyatlarga tayanadi.

4. Barqaror raqobat ustunligining tayanch manbalari:

- intellektual kapital (insoniy, tuzilmaviy, aloqaviy);
- bilimlarni yaratish–almashish–qo‘llash jarayonlari (knowledge management);
- innovatsion qobiliyat va strategik rahbarlik (ustuvorlik belgilash, resurs safarbarligi, ma’no berish).

Amaliy takliflar

1. Intellektual kapitalga tayangan boshqaruv: insoniy–tuzilmaviy–aloqaviy kapitalni yagona strategik tizim sifatida boshqarish.
2. Raqobatni “reyting”dan “sifat va ta’sir”ga burish: ta’lim sifati, ilmiy yangilik va ijtimoiy ta’sir indikatorlarini ustuvor qilish.
3. Strategik rahbarlik kompetensiyalarini kuchaytirish: rahbariyatning strategik sensemaking va resurslarni muvofiqlashtirish rolini institutsionallashtirish.
4. Raqamlashtirishni bilim boshqaruvi bilan integratsiya qilish: IT infratuzilmadan ko‘ra bilim jarayonlarini qayta tashkil etish vositasi sifatida qo‘llash.
5. Davlat–OTM muvozanatli hamkorligi: raqobatni rag‘batlantirish bilan birga tenglik va barqarorlikni ta’minlovchi institutsional sharoit yaratish.

Xulosa. Mazkur tezis oliy ta’lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirish masalasini barqaror raqobat ustunliklarini shakllantirish bilan uzviy bog‘liq holda nazariy-kontseptual asosda yoritdi. Scopus va Web of Science bazalarida indekslangan 2012–2022 yillardagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, OTMlar faoliyatida raqobat endilikda faqat “bozor” ko‘rinishidagi oddiy kurash emas, balki ko‘p darajali (ichki–tashqi), ko‘p yo‘nalishli (akademik, moliyaviy, reputatsion, status) va institutsional omillar bilan belgilanadigan murakkab tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bunday sharoitda strategik boshqaruvning samaradorligi qisqa muddatli ko‘rsatkichlar (reyting, talabalar oqimi, marketing natijalari) bilan emas, balki OTMning uzoq muddatli istiqbolda o‘z pozitsiyasini saqlash va mustahkamlashiga xizmat qiladigan barqaror raqobat ustunligini yaratish qobiliyati bilan o‘lchanishi asoslandi.

Tezis doirasida “raqobat → raqobatbardoshlik → barqaror raqobat ustunligi” zanjiri oliy ta’lim strategik boshqaruvining mantiqiy modeli sifatida umumlashtirildi. Ushbu zanjir raqobatning tashqi bosimlardan boshlanib, muassasaning tashqi maydondagi pozitsiyasini (raqobatbardoshlik) mustahkamlashga, so‘ng esa ichki salohiyatga tayangan holda taqlid qilib bo‘lmaydigan ustunlikka (barqaror raqobat ustunligi) aylanish jarayonini tushuntiradi. Adabiyotlar sintezi shuni ko‘rsatdiki, raqobatbardoshlik ko‘pincha “ko‘rinadigan natijalar” orqali ifodalansa-da, barqaror ustunlikning real manbai OTMning “ko‘rinmas aktivlari” — intellektual kapital, bilim boshqaruvi, innovatsion qobiliyat va strategik rahbarlik kompetensiyalaridir. Demak, strategik boshqaruvning takomillashuvi reytingga yo‘naltirilgan taktikalardan ko‘ra, aynan shu ichki resurslarni tizimli ravishda aniqlash, rivojlantirish va uzoq muddatli ustunlikka aylantirish mexanizmlarini qurishni talab qiladi.

Bundan tashqari, nazariy munozara raqobatning ikki tomonlama tabiatini ham ochib berdi: u bir tomondan sifat, innovatsiya va moslashuvchanlikni rag‘batlantirsa, ikkinchi tomondan metrikalarga haddan tashqari bog‘liqlik, tengsizlikning kuchayishi, akademik erkinlikning cheklanishi va stress kabi salbiy oqibatlarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli, rivojlanayotgan mamlakatlar (jumladan Markaziy Osiyo va O‘zbekiston) sharoitida

raqobatni boshqarish “qanchalik ko‘p raqobat bo‘lsa, shunchalik yaxshi” degan yondashuvga emas, balki raqobatni sifat, innovatsiya va ijtimoiy missiya bilan muvozanatlashtiradigan strategik modelga tayanishi lozim.

Umuman olganda, tezisning konseptual xulosasi shundan iboratki, OTMlar uchun asosiy vazifa raqobatga passiv moslashish emas, balki barqaror raqobat ustunligini ongli ravishda loyihalash va boshqarishdir.

Bu esa intellektual kapitalni strategik resurs sifatida rivojlantirish, bilim yaratish va almashish jarayonlarini institutsionallashtirish, rahbarlikning strategik kompetensiyalarini kuchaytirish hamda davlat–OTM hamkorligini barqaror va muvozanatli mexanizmlar asosida yo‘lga qo‘yish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Shu jihatdan, mazkur tezis oliy ta‘lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirish bo‘yicha keyingi empirik tadqiqotlar uchun kontseptual poydevor yaratadi va amaliy boshqaruv qarorlarini asoslashda nazariy yo‘l xaritasi vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Krücken, G. (2021). Multiple competitions in higher education: a conceptual approach. *Innovation*, 23(2), 163–181.
2. Musselin, C. (2018). New forms of competition in higher education. *Socio-Economic Review*, 16(3), 657–683.
3. Naidoo, R. (2018). The competition fetish in higher education. *European Educational Research Journal*, 17(5), 605–620.
4. Teixeira, P.N., Rocha, V., Biscaia, R. et al. (2012). Competition and diversity in higher education. *Higher Education*, 63, 337–352.
5. Mahdi, O.R., Nassar, I.A., & Almsafir, M.K. (2019). Knowledge management processes and sustainable competitive advantage. *Journal of Business Research*, 94, 320–334.
6. Pedro, E., Alves, H., & Leitão, J. (2022). Intellectual capital, performance and quality of life in HEIs. *Higher Education*, 83(2), 243–260.
7. Secundo, G., et al. (2017). An intellectual capital framework to measure universities’ third mission. *Technological Forecasting and Social Change*, 123, 229–239.
8. Fantauzzi, C., et al. (2019). Creating Value in the Entrepreneurial University. *Administrative Sciences*, 9(4), 82.